

leştirilmiştir. Müellif, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik*'i üzerine yazmış olduğu *el-Bahrü'r-râ'ik* adlı şerhin fâsîd satış akdiyle ilgili bölümünü temize çekerken İslâm hukukunun genel hükümlerini toplamaya karar vermiş ve kendi ifadesine göre ilk olarak 500 genel hüküm tesbit ederek bunları *el-Fevâ'idü'z-Zeyniyye fi fıkhi'l-Hanefiyye* adını verdiği kitapta toplamıştı. Daha sonra bu çalışmasını sürdürerek *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i kaleme almıştır. Altı ayda yazılan kitap İbn Nüceym'in son eseri olup hukuka dair çalışmalarla geçen bir ömrün birikiminden ibarettir.

Eser yedi bölümden (fen) oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında altı küllî kaide yer alır. Burada esas itibariyle, İbnü's-Sübkî ve Süyûtî'nin aynı isimle anılan kitaplarının ilk bölümündeki beş küllî kaidenin ele alındığını söylemek mümkündür. İkinci kısımda yine genel hüküm ve prensipler mahiyetinde olan on dokuz kaide yer almıştır. İkinci bölüm daha önce yazmış olduğu "fevâid"e ayrılmaktadır. Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre alt bölümlere ayrılan bu bölümde çeşitli konulara dair önemli bilgiler genel hükümler şeklinde verilirken bunların istisnalarına da işaret edilmiştir. Üçüncü bölüm İslâm hukukunda çokça karşılaşılan meseleleri ihtiva etmektedir. Ehliyet, ehliyet ârizaları, gayri müslimlerin mükellefiyetleri, mülkiyet, hukukî işlemler, nakit para ile ilgili meseleler, borçlar, düşürülmesi mümkün olan ve olmayan haklar, ibadetler bu bölümde ele alınmıştır. Dördüncü bölüm bir nevi bilmece (elgâz) tarzında fıkhi sorulara ve cevaplarına ayrılmıştır. İbn Nüceym bu bölümü, Seriyüddin İbnü's-Şihne'nin *ez-Zeḥâ'irü'l-Eşrefiyye fi el-gâzi'l-Hanefiyye* adlı kitabından seçmeler yaparak kaleme almıştır. Beşinci bölüm *hiyel**, altıncı bölüm *furûk** hakkındadır. İbn Nüceym altıncı bölümde, Kerâbisî'nin *Kitâbü'l-Furûk fi'l-furûc* (*Telkîhu'l-maḥbûbî*) adıyla anılan eserinden faydalanmıştır. Hamevî'nin *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir* isimli şerhinin İstanbul baskısının (1290) sonunda "Tetimmetü'l-Furûk" adıyla bu altıncı bölümün zeyli mahiyetinde bir risâle yer almaktadır ki gerek bu baskıda gerekse *Keşfü'z-zunûn*'da bu risâlenin Zeynüddin İbn Nüceym'in kardeşi Sirâceddin İbn Nüceym'e ait olduğu belirtilmektedir. Ancak İbn Âbidîn, risâlenin asıl kitabın müellifi Zeynüddin İbn Nüceym'e ait olduğunu ve kendisinde müellif hattıyla ya-

zılmış müsvedde halindeki nüshanın bulunduğunu belirtmektedir (İbn Nüceym, s. 493). Eserin yedinci bölümü bazı Hanefî hukukçularının fikhî konularla ilgili hâtıra ve menkıbelerine ayrılmıştır.

İbn Nüceym eserini hazırlarken büyük ölçüde Şâfiî fakihî İbnü's-Sübkî'nin aynı adla anılan kitabından faydalanmıştır. Eserin girişinde Hanefî hukukçularının metin, şerh ve fetva kitabı olarak birçok eser ortaya koyduklarını, fakat İbnü's-Sübkî'nin eserine benzer bir çalışma yapmadıklarını, kendisinin bu boşluğu doldurmak üzere *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i kaleme aldığını belirtmektedir. İbnü's-Sübkî'nin eseri Süyûtî'nin de en önemli kaynakları arasında bulunduğundan her üç âlimin *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserleri arasında büyük benzerlikler vardır. Özellikle ilk bölümlerdeki küllî kaideler her üç kaynaktan da hemen hemen aynıdır. Ancak İbn Nüceym'in eseri daha çok meşhur olmuş ve üzerinde birçok şerh, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: İbn Gânim el-Makdisî, *Hâşiyetü'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (İstanbul 1290, *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir*'le birlikte); İbn Habîb el-Gazzî, *Tenvîrü'l-beşâ'ir*; Sâlih b. Muhammed et-Timurtaşî, *Zevâhirü'l-cevâhiri'n-nezâ'ir* (bu iki eserin yazma nüshaları için bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* [nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız], nâşirin önsözü, s. 10-14; Brockelmann, *GAL*, II, 401; *Suppl.*, II, 425-426); Hayreddin er-Remlî, *Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (İstanbul 1290, *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir*'le birlikte); Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir* (*el-Eşbâh* üzerine yapılmış şerhlerin en meşhuru; Leknev 1284, 1317; I-II, İstanbul 1290; I-IV, Beyrut 1405/1985); Pîrîzâde, *'Umde-tü zevi'l-elbâb*; Abdülganî en-Nablûsî, *Keşfü'l-ḥatâ'ir 'ani'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*; Muhammed Hibetullah b. Muhammed et-Tâcî, *et-Taḥkîku'l-bâhir* (son üç eserin yazma nüshaları için bk. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* [nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız], nâşirin önsözü, s. 10-14; Brockelmann, *GAL*, II, 401; *Suppl.*, II, 425-426); İbn Âbidîn, *Nüzhetü'n-nevâzır 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dimaşk 1403/1983) ve *Ref'û'l-iştibâh 'an 'ibâretü'l-Eşbâh* (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'de peygamberlerin ismet sıfatı hakkında verilen bilgiyle ilgili olarak kaleme alınan küçük bir risâledir; Dimaşk 1301; İstanbul 1325, *Mecmâ'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn* içinde, İstanbul 1325, I, 284-291); Muhammed Ebû'l-Feth el-

Hanevî, *İthâfû'l-eşâr ve'l-beşâ'ir bi-tebvîbi Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (İskenderiye 1289).

el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir yukarıdaki şerhleriyle birlikte yapılan baskıları dışında ayrıca birçok defa yayımlanmıştır (Kalkûta 1241; Kahire 1298, 1322; nşr. M. Abdülazîz el-Vekîl, Kahire 1387/1968; nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dimaşk 1403/1983).

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1403/1983, ayrıca bk. nâşirin önsözü, s. 3-18; *Keşfü'z-zunûn*, I, 98-100; Hamevî, *Gamzû 'uyûni'l-beşâ'ir*, İstanbul 1290; Serkîs, *Mu'cem*, I, 152, 265, 375, 953; II, 1634; Brockelmann, *GAL*, II, 401; *Suppl.*, II, 425-426; *İzâhu'l-meknûn*, I, 11, 86; II, 108, 360; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 34, 202, 299, 478, 592, 599, 660; II, 302, 314, 328, 355, 439; M. Zâhid Kevserî, *Maḥâlât*, Humus 1388, s. 117, 327, 328; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 136-139, 434-439; M. Mustafa ez-Zümeylî, "el-Kavâ'idü'l-fikhiyye", *Mecelletü'l-Baḥşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, V, Mekke 1402, s. 11-40.

MUSTAFA BAKIR

EŞBER

(عشبر)

Abdülhak Hâmid'in,
konusu Büyük İskender'in
Hint seferi sırasında geçen
tarihî manzum trajedisi.

Abdülhak Hâmid'in tiyatroları arasında kronolojik sıraya göre sekizincisi, başarısı ve gördüğü ilgiyle de en önemlilerinden biridir. Aslında kahramanlardan Eşber'le Sumru arasındaki uzun diyalogu ihtiva eden "fasl-ı sâlis"ten ibaret tek perde olarak düşünülmüşse de Nâmık Kemal'in tavsiyesiyle genişletilmiştir. Doğru seferinde yolu üzerindeki ülkeleri zapt ederek ilerleyen İskender, küçük Pencap ülkesinin hükümdarı Eşber'in ümitsiz fakat kahramanca direnişiyle karşılaşır. Bu arada bir taraftan mağlûp İran Hükümdarı Dârâ'nın kızı Rokzan, diğer taraftan Eşber'in kız kardeşi Sumru İskender'e âşıktırlar. Ağabeyini savaşı bırakması için ikna etmeye çalışan Sumru Eşber tarafından öldürülerek ihane-tinin cezasını çeker. Ancak İskender'le çarpışan Eşber de mağlûp ve esir düşmüştür. Kahramanlığına hayran kalan İskender'in iade ettiği kılıcıyla kendini öldürür. İskender Sumru'nun asılmış cesedine doğru giderken kiskançlıkla onu engellemek isteyen Rokzan da atların ayakları altında çiğnenerek ölür. Son sahne, harap Pencap şehrinin ve kanlı bir

tablonun önünde hocası Aristo'nun İskender'e söylediği cümle ile biter: "Zafer veya hiç".

Başta yazarın kendisi olmak üzere *Eşber*'in konusunun kaynakları hakkında birtakım tesirlerden bahsedilmiştir. Hâmid, *Eşber*-Sumru diyalogunu Corneille'in *Horace*'ından ilham alarak yazdığını söyler. Ahmet Hamdi Tanpınar buna ilâve olarak konunun bütününde Racine'in *Alexandre le Grand*'ının tesiri olduğunu ifade eder. Racine'deki İskender, Hintli hükümdar Porus veya Taxile, kız kardeşi Cléofile, Hâmid'in İskender-Sumru-Eşber üçlüsüyle benzerlikler gösterir. Gündüz Akıncı ayrıca *Târîh-i İskender bin Filibos* (Bulak 1254) adlı bir kitabı kaynaklar arasında özellikle belirtir. Bütün bu benzerliklerin gerçek tarafları olsa da *Eşber* karakterlerin ve ihtirasların belirtilmesi, çatışmaların sezdirilmesi, tiratlarda yer yer büyük ahlâkî değerlerin ortaya konulması bakımından klasik trajedinin vasıflarına sahip orijinal bir eserdir. Hâmid, tiyatrosunun üç önemli karakterinde de ikili ihtirasların çatışmasını başarıyla ortaya koymuştur: İskender fetih ve aşk, Eşber vatani ve kız kardeşi, Sumru aşkı ve ağabeyi arasında bocalar. Rokzan ve Sumru arasın-

daki kıskançlık ise trajedinin başka bir yönünü teşkil eder. Hâmid'in tiyatrolarının çoğunda olduğu gibi bunda da kadın kahramanlar vak'anın ağırlığını yüklenmiştir. Tanpınar eserin başarısında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) hemen arkasından vatanperverlik ve görev duygusuyla savaş aleyhtarlığının eserde bir arada görünmesinin rolünü belirtir.

Eşber aruzla yazılmıştır ve mesnevi tarzında kafiyelidir. Aynı vezinle yazılmış *Hüsni ü Aşk*'ı hatırlatan parçaları vardır. Birinci perdede İskender'in, ikinci perdeye ilk ilâvede Rokzan'ın, ikinci ilâvede Sumru'nun tiratları Şeyh Galib'in tardiyelerini düşündürür.

Hâmid'in hemen bütün tiyatrolarında olduğu gibi *Eşber*'de de perde, meclis, fasıl bölümleri ve bunlara yapılan ilâveler karışıklık gösterir. Mübalağalı tiratlar, uygulanması imkânsız dekor ve sahneler eserin zayıf taraflarıdır. Bununla beraber oyun II. Meşrutiyet'ten sonra değişik tiyatro toplulukları tarafından pek çok defa sahneye konmuştur.

Eşber önce aynı tarihte iki defa (İstanbul 1297), daha sonra da müellifin düzeltme ve notlarıyla birlikte tekrar basılmış (İstanbul 1341/1922), 1945'te İsmail Hami Danişmend tarafından yeni harflerle de yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Abdülhak Hâmid, *Eşber* (haz. İsmail Hami Danişmend), İstanbul 1945; Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul 1946, s. 160-203; Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hamid Tarhan*, Ankara 1954, s. 116-135; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1967, s. 572-575; Niyazi Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, Erzurum 1963, s. 68; Banarlı, *RTET*, s. 943; Ömer Faruk Akün, "Abdülhak Hâmid'in Basılı Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", *TDED*, sy. 15 (1967), s. 146-147; İnci Enginün, "Eşber", *TDEA*, III, 109-110.

M. ORHAN OKAY

EŞDAK

(الاشدق)

Ebû Ümeyye Amr b. Saîd
b. el-Âs el-Eşdak el-Emevî
(ö. 70/690)

Emevî valisi ve kumandanı, tâbiî.

Babası Saîd b. Âs Hz. Peygamber vefat ettiği zaman sekiz dokuz yaşlarında bir çocuktu. Bu sebeple Eşdak'ın sahâbî olduğuna dair rivayet doğru değildir. Annesi Ümmü'l-Benîn Emevî Halifesi Mervân b. Hakem'in kız kardeşidir. Avurdu nu doldurarak konuştuğu için "Eşdak"

lakabıyla meşhur olmuştur. Muâviye tarafından Mekke valiliğine tayin edildi ve bu göreve I. Yezîd devrinde de kısa bir süre devam etti. Daha sonra Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyan'ın yerine Medine valiliğine getirildi. Yezîd'in emriyle, o sırada Mekke'de halifeliğini ilân eden Abdullah b. Zübeyr'e karşı onun kardeşi Amr b. Zübeyr kumandasında bir ordu sevketti. 61 yılı sonuna doğru (Ağustos 681) Emevî ailesi içinde cereyan eden bir entrika neticesinde azledildi ve yerine selefi Velîd b. Utbe tayin edildi. Bunun üzerine Eşdak Dimâşk'a giderek haksız yere azledildiğini halifeye anlattı ve haklı bulundu. Medineliler 683'te isyan edip aralarında Mervân'ın da bulunduğu Emevîler'e saldırınca Mervân durumunu halifeye bildirdi. Halife Yezîd göndermeye karar verdiği orduya Eşdak'ı kumandan tayin etmek istediysede Eşdak Kureys kanı dökmek istemediğinden kumandanlığın Kureys'ten olmayan birine verilmesini tavsiye etti. Bunun üzerine halife Müslim b. Ukbe'yi görevlendirdi.

II. Muâviye'nin ölümünün ardından (64/684) Mervân b. Hakem Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye hazırlanırken Ubeydullah b. Ziyâd ile Eşdak onu halifelik için mücadele etmeye ikna ettiler. Câbiye'de toplanan halk Mervân'a biat ettikten sonra Mervân Hâlid b. Yezîd b. Muâviye ile büyük yardımlarını gördüğü Eşdak'ı veliaht ilân etti. Eşdak Mervân'ın karşı çıkmasına rağmen Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr üzerine asker sevk etmeye devam etti. Sahâbî Ebû Süreyyh el-Huzâî, Mekke'de kan dökmenin haram olduğunu ifade eden hadisi hatırlatınca bu konuyu ondan daha iyi bildiğini ve Mekke'nin hiçbir âsiyi kurtaramayacağını söyleyerek ona karşı çıktı. Mervân ile Dahhâk b. Kays arasında vuku bulan Mercirâhit Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi. Mısır seferinde de halifenin yanında yer aldı ve halkın Emevîler'e itaatini sağladı. Mervân'ın Mısır seferine çıkmasını fırsat bilen Abdullah b. Zübeyr kardeşi Mus'ab'ı Filistin üzerine sevke-dince halife de Eşdak'ı ona karşı gönderdi. Eşdak Mus'ab'ı Suriye topraklarına girmeden mağlûp etti ve geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu başarıları üzerine sonra etrafındakilere Mervân'dan sonra hilâfete kendisinin geçeceğini söylemesi halifeyi kuşkulandırdı ve yakın adamı Hassân b. Mâlik'in de desteğiyle Eşdak'ı veliahtlıktan azledip yerine sırasıyla iki oğlu Abdülmelik ile Abdülazîz'i veliaht tayin etti. Eşdak, Abdülmelik ha-

Eşber'in 1. baskısının iç kapağı (İstanbul 1297)

